

nî, V, 209). Müsiki bilgisini geliştirmek için birçok merkezi dolaşan ve muhtemelen Musul'da şöhrate kavuştuğu için Mevsîfî nisbesiyle anılan İbrâhim bu seyahatlerin ardından Rey'e yerleşti. Burada şiir ve edebiyat alanında da kendini yetiştirdi. Mehdi-Billâh döneminde halifeden fazla ilgi görmeyen İbrâhim, Hâdî-İlêlhak zamanında Bağdat'a giderek saray men-supları ile yakınlık kurdu ve hayatının önemli devrelerini Abbâsî sarayında geçirdi. Burada, içlerinde müsikîşinas ve mugannî Siyyât'ın da bulunduğu devrin üstatlarından müsiki dersleri aldı. Hâdî-İlêlhak ve Hârûnürreşîd dönemlerinde onların nedimi ve sarayın başmugannîsi olarak hayatını sürdürdü. Hârûnürreşîd'in çok yakınında bulunan ve bazı seferlere halife ile beraber katılan İbrâhim el-Mevsîfî Bağdat'ta vefat etti.

İbrâhim el-Mevsîfî, Arap müsikisinde klasik ekolün önemli bir temsilcisidir. Muhâriq, Akid ve Denânîr gibi müsikîşinasların desteklediği İbn Câmî'in romantik ekolüne karşı eski Arap ekolünü ve özellikle Ma'bed b. Vehb'in fikirlerini savunmuş, görüşleri oğlu İshak el-Mevsîfî, Zelzel ve Muhammed er-Ref' gibi müsikîşinaslarca desteklenmiştir. Bazı eserlerinin güfteleri kendisine ait olan ve bilhassa bestelerindeki yüksek teknik ve güftele-rinin sağlamlığı ile dikkati çeken İbrâhim el-Mevsîfî, sesinin parlaklığı ve genişliği münasebetiyle müzik tarihçileri tarafından Ma'bed'den sonra "muallim-i sâni" kabul edilmiştir. Eserlerini çoğunlukla üdî Zelzel ve neyzen Barsûmâ eşliğinde okuduğu ve bu ortamda icra edilen müsikî-

nin dinleyicileri etkisi altına aldığı, sadece kendi eserlerini değil Yûnus el-Kâtib, Delâl, Nâfiz, Ma'bed ve Siyyât gibi müsikîşinasların eserlerini de seslendirdiği kaydedilmektedir. İbrâhim el-Mevsîfî mü-sikiyi hareketli veya yavaş icra edilen "eğ-lendirici", tiz nağmelerden meydana gelen "hüzünlü", sanat değeri oldukça yük-sek "hikmetli" olmak üzere üç bölüme ayırmıştır.

Mevsîfî 900'ün üzerinde eser bestelemiştir. Oğlu İshak, bunlardan 300 tane-sinin aşılamayacak derecede mükemmel kabul edildiğini söyler. Bestelerinde daha çok tiz perdeleri tercih etmiş, sevgi temasının yanında hamâsî konulara da yer vermiştir. Bestelerinde kendi icadı olduğu rivayet edilen mâhûrî usulünü çok kulla-nan İbrâhim el-Mevsîfî'nin koro yönetir-ken baget kullanan ilk müzisyen olduğu da kaydedilmektedir. Virtüöz derecesin-de iyi bir üdî olan İbrâhim'in çok hassas bir kulağa sahip bulunduğu belirtilmek-te ve otuz ud öğrencisiyle birlikte verdiği konser sırasında İbn Câmî'in bir akort bo-zukluğundan söz etmesi üzerine icrayı durdurarak udlar arasında akordu bozuk teli bulup düzeltmesi bu konudaki hassa-siyetine bir örnek olarak zikredilmekte-dir.

Aynı zamanda iyi bir müsiki hocası olan İbrâhim el-Mevsîfî, Arap eğitim tarihinde sadece kadın öğrencilerden oluşan ilk dü-zenli müsiki okulunun kurucusudur. Ye-tiştirdiği birçok talebe arasında oğlu İs-hak, Muhâriq, Zelzel, torunları Hammâd b. İshak, Ahmed b. İsmâil b. İbrâhim el-Mevsîfî, Allûye, Muhammed b. Hamza

Ebû Ca'fer, Barsûmâ, Mütëyyem el-Hâ-şimiyye, Süleym b. Sellâm, Amr b. Bânâ, Muallâ b. Eyyûb b. Tarîf ve kardeşi Leys en meşhurlarıdır.

İbrâhim el-Mevsîfî'nin, Hârûnürreşîd'in isteği üzerine Fülehy b. Ebû'l-Avrâ ve İbn Câmî' ile birlikte *el-Mi'tetü's-savtû'l-muhtâre* adlı 100 şarkı sözünün toplandı-ğı antoloji mahiyetinde bir eser yazdığı bildirilmektedir. İsfahânî'nin *el-Eğânî*'-sinin kaynakları arasında yer alan bu ki-tap, devrin iki rakip müzisyeni İbn Câmî' ve İbrâhim el-Mevsîfî'in iş birliği sonucu ortaya çıkmış olması bakımından önem-lidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *et-Tâc fî ahlâkî'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1332/1914, s. 36; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, Kahire 1968, VI, 37; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 169-268; Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, Kahire 1342, s. 136-140; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 201; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 175-178; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 42-43; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 328-341; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 79-80; Sa-fedî, *el-Vâfi*, VI, 99-100; Yâfîi, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), I, 420; Sâmi Hâfiz, *Târîhu'l-musikâ*, Dimaşk, ts., s. 67-68; J. Rouanet, *el-Musika'l-'Arabiyye* (trc. Iskender Şelfûn), Dimaşk 1927, s. 105-106; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 116-118; a.mlf., *The Sources of Arabian Music*, Leiden 1965, s. 2; a.mlf., *el-Musikâ ve'l-ginâ' fî elf leyle ve leyle* (trc. Hüseyin Nassâr), Beyrut 1980, s. 33-34; Ne-sîb el-İhtiyâr, *el-Fennü'l-ginâ' 'inde'l-'Arab*, Dimaşk 1955, s. 46, 51; Ronart, *CEAC*, s. 357; Meccî Ukaylî, *es-Simâ' 'inde'l-'Arab*, Dimaşk 1966, s. 231-241; Sezgin, *GAS*, I, 371; Sâlih el-Mehdî, *el-Musika'l-'Arabiyye*, Tunus 1979, s. 43-44; Brockelmann, *GAL* (Ar.), I, 78; Samha Amin el-Kholy, *The Function of Music in Islamic Culture*, Cairo 1984, s. 85; Ahmed el-Cündî, *Min Târîhi'l-ginâ' 'inde'l-'Arab*, Dimaşk 1988, s. 103-110; S. Corci, *el-Musika'l-'Arabiyye* (trc. Cemâl Hayyât), Bağdad 1989, s. 32-33; G. D. Sawa, *Music Performance Practice in the Early 'Ab-bâsîd Era 132-320 AH/750-932 AD*, Toronto 1989, tür.yer.; Sâmi Hasib Rifâi Âbidin, *el-İtti-câhâtü'l-ginâ'iyye fî kaşri'l-Me'mûn*, Beyrut 1414/1993, s. 71-74; C. C. Torrey, "İbrâhim Mavsîlî", *IA*, V/2, s. 896; J. W. Fück, "İbrâhim al-Mawsîlî", *El²* (İng.), III, 996; Mihrân Erzende, "İbrâhim Mawsîlî", *DMBİ*, II, 538-544; Everett Rowson, "Ebrâhim Mawsîlî", *Elr.*, VIII, 73-74; Ahmet Hakkı Turabî, "İbn Câmî", *DİA*, XIX, 385-386.

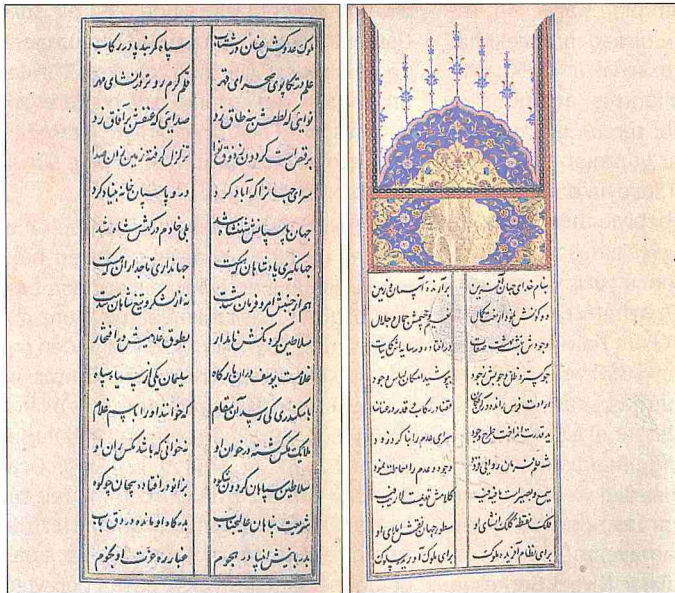
AHMET HAKKI TURABÎ

İBRÂHİM MÜLHEMÎ

(ö. 1060/1650)

Osmanlı tarihçisi, şair.

Erzurum'da doğdu. Medrese tahsilin-den ve mülâzemetten sonra müderris ol-du, meslek hayatını hep İstanbul'da ge-çirdi. Onun 1039'da (1629) hâriç pâyesiy-

İbrâhim Mülhemî'nin *Şehinşâhnâme*'sinin ilk iki sayfası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1418)

İle Başçı İbrâhim Medresesi'ne tayini bilinen ilk müderrisliğidir. Bir yıl sonra Hüsrev Kethüdâ, 1049'da (1639) Dâvud Paşa, iki yıl sonra Rum Mehmed Paşa, 1053'te (1643) Kılıç Ali Paşa, 1055'te (1645) Kadırga Limanı'ndaki Mehmed Paşa, bir yıl sonra Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi, 1057'de (1647) Sahn, ertesi yıl Zal Paşa Sultanı ve 1060'ta (1650) Kara Mustafa Paşa medreselerine tayin edildi. 17 Şevval 1060'ta (13 Ekim 1650) vefat etti.

Çağdaşları arasında hem şiirde mahlası olan Mülhemî (Mülhimî) hem de Canbolatzâde hocası diye tanınmıştı. Bu ikinci lakabı, muhtemelen sarayda yetiştikten sonra I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evlenen Canbolatzâde Mustafa Paşa ile aralarındaki bir münasebetten gelmektedir. Ayrıca doğduğu yere nisbetle kaynaklarda Erzurûmî şeklinde de zikredilmiştir. Mülhemî'nin birkaç ilmi risâle yazdığı ve özellikle matematikçi olarak şöhret kazandığı, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunduğu belirtilmektedir.

Eserleri. Mülhemî'nin kaynaklarda biri *Târîh-i Mülûk-i Rûm ve Efrenç*, diğeri *Şehinşâhnâme* adlı iki büyük eseri zikredilmekteyse de bugün sadece *Şehinşâhnâme*'sine rastlanmaktadır. Mesnevi tarzında kaleme alınan bu eser IV. Murad'ın emriyle yazılmıştır. IV. Murad'ın doğumundan başlayarak 1048'de (1638) Bağdat Seferi'nden dönüşüne kadar cereyan eden önemli siyasi ve askerî olayları içine alır. Mütakârib vezninde yazılan, başlangıç kısmı ile metnin içindeki başlıkları Farsça, asıl metni Türkçe olan eser, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Osmanlı şehnâme tarzının geç bir örneği sayılabilir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki minyatürlsüz nüshada (Revan, nr. 1418) bulunan bir nottan anlaşıldığına göre *Şehinşâhnâme* Mülhemî'nin tasarladığı tarihinin yalnız I. cildir. IV. Murad'ın kısa bir süre sonra ölümü üzerine II. cilt yazılamamıştır. Mülhemî'nin *Şehinşâhnâme*'yi yazma görevini hangi tarihte aldığı bilinmemektedir. Ancak IV. Murad, 1044 (1635) Revan Seferi'ne vak'anüvis olarak götürdüğü Mehmed Nergisî'nin Şevval 1044'te (Mart 1635) seferin başlarında herhangi bir şey yazmadan ölümü üzerine, Canbolatzâde Mustafa Paşa vasıtasıyla buna benzeyen bir resmî tarihçilik görevinin Mülhemî'ye verildiği düşünülebilir. Nitekim 1040'taki (1630) Hüsrev Kethüdâ Medresesi'ne tayiniyle 1049'da (1639) Dâvud Paşa Medresesi'ne geçmesi arasında olduk-

ça uzun bir zamanın bulunması, bu arada padişahın emriyle Revan ve Bağdat seferlerine katıldığını göstermektedir. Uşşâkizâde, Şeyhî Mehmed Efendi ve Naimâ gibi XVIII. yüzyıl kaynaklarında Mülhemî'nin *Şehinşâhnâme*'sinin adı geçmez. Müellifin *Fetihnâme-i Kara Boğdan* adını taşıyan bir eserinden *Osmanlı Müellifleri*'nde bahsedilmekteyse de (III, 12-13) bu hususta herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Mülhemî, *Şehinşâhnâme*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1418; Naimâ, *Târîh*, V, 35; Uşşâkizâde İbrâhim, *Zeyl-i Şekâik* (nşr. H. J. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 162-163; Şeyhî, *Vekâyiu'l-fuzalâ*, I, 189-190, ayrıca bk. İndeks; *Osmanlı Müellifleri*, III, 12-13; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 253-254; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 109-111; Babinger (Üçök), s. 187-188.

CHRISTINE WOODHEAD

İBRÂHİM MÜTEFERRİKA

(ö. 1160/1747)

İlk Türk matbaasının kurucusu, yayımcı, Osmanlı devlet adamı ve aydını.

Erdel'in Koloszvar şehrinde (bugünkü Romanya'da Cluj şehri) dünyaya geldi. 1670 ile 1674 arasında bir tarihte doğduğu tahmin edilmekte, asıl adı ve ailesi bilinmemektedir. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında çok az bilgi vardır; Osmanlı Devleti hizmetindeki durumuyla ilgili bilinenler de eksiktir. Türkiye'de İbrâhim Müteferrika'ya dair ilk incelemeyi İmre Karácson yapmıştır. Bir Katolik rahip olan Karácson, İbrâhim'in müslüman olmadan önceki hayatını yazarken Cezârnâk'ın mektuplarındaki bilgileri kullanmış, ancak onun sözlerini olduğu gibi tercüme etmemiş, ilâveler ve yorumlar yapmıştır. Özellikle İbrâhim'in kendi arzusuyla değil esaretteki kötü hayatı sebebiyle müslüman olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu incelemede ve daha sonra yerli ve yabancı yazarlar tarafından aynen tekrarlanan, İbrâhim Müteferrika'nın Kalvinist bir ilâhiyat öğrencisi iken 1692 veya 1693'te Thököly İmre ayaklanması sırasında Türkler'e esir düştüğü, İstanbul'a getirilip köle pazarında satıldığı, kendisini kurtarmak için fidye verilmediği ve efendisinin de ona kötü davranmasından dolayı bu zor şartlara katlanamayıp müslüman olduğu yolundaki iddialar Niyazi Berkes'in

araştırmalarıyla çürütülmüştür. Berkes, İbrâhim Müteferrika'nın yetişme şartlarıyla müslüman olmadan önceki hayatını ve fikrî yapısını aydınlatmaya çalışmıştır. Bilhassa *Risâle-i İslâmiyye* adıyla tanınan eserini inceleyerek onun, Karácson'dan beri tekrarlandığı gibi Kalvinist değil teslîs akidesine karşı çıkan ve tek Tanrı inancını benimseyen Unitarius mezhebine mensup olduğunu ortaya koymuştur (*TTK Belleten*, XXVI/104 [1962], s. 715-737).

XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak Macaristan'da Katolik kilisesinin taassubuna karşı çıkan ve mücadelelerine güç katabilmek için çeşitli yenilikler geliştirip özellikle matbaacılık alanında çalışanların tamamının Unitarian olduğu bilinmektedir. Devrin tanınmış hurufat dökümcüsü Mihail Kiss, 1689'da Koloszvar'da zamanın en önemli Unitarius matbaasını kurmuştur. Tibor Halasi-Kun'un da işaret ettiği gibi İbrâhim'in aynı şehirde ilâhiyat tahsili yapması ve mezhebi dikkate alındığında o yıllarda Kiss'le tanışmış olabileceği aklı gelmektedir; dolayısıyla onun matbaacılık konusunu öğrenciliğinden beri az çok bildiği ileri sürülebilir. Yine bazı yeni araştırmalarla, o sırada Erdel'deki Unitarianlar'ın Katolik Avusturyalılar'ın baskısı karşısında toplu bir şekilde Müslümanlığı kabul ettikleri ortaya konulmuştur (Fekete, XIII/52 [1949], s. 740). Bu durum ise genç İbrâhim'in, Thököly ayaklanması sırasında bölgedeki Unitarianlar tarafından gerçek bir hâmi durumunda görülen Türk ordusuna sığınmış olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan Yunanca, Latince ve Macarca'yı çok iyi bilen, ilâhiyat tahsili görmüş bu gencin henüz kendi ülkesinde iken bir süre Osmanlı Devleti hizmetinde tercümanlık ve muhaberat işlerinde çalışmış, Türkler arasında güven kazanıp belli bir yere geldikten sonra Thököly ile birlikte İstanbul'a gitmiş olabileceği ihtimali de öne sürülmüştür (*Eİ²* [İng.], III, 997).

İbrâhim Müteferrika'nın Osmanlı hizmetine girdikten sonraki görevleri hakkında Osmanlı arşiv kaynaklarından bazı yeni bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre İbrâhim, 18 Nisan 1716 tarihinden önce kapıkulu süvarilerinin en mümtaz ve itibarlı kısmı olan sipahların kırk birinci bölümünde 29 akçe yevmiye ile bulunuyordu (BA, KK, nr. 3451, s. 17). Sipah Ocağı'na ne zaman intisap ettiğine dair bir kayda rastlanmadığından Osmanlı hizmetine girdikten sonra doğrudan mı sipah bölümüne alındığı, yoksa başka görevler-